

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.177.18>

Data przesłania artykułu: 25.01.2022

Data akceptacji artykułu: 23.05.2022

MARTINA HALAMOŮÁ

Uniwersytet Południowoczeski w Czeskich Budziejowicach, Czechy
(University of South Bohemia, Āeské Budějovice, Czech Republic)

Zobrazování nákazy v Āeských uměleckých textech s tematikou války v prvních dekádách dvacátého a jednadvacátého století

Representations of Infection in Czech War Fiction in the First Decades of the 20th and 21st Centuries

Abstract

The paper is focused on the comparison of discourses formed in the literary texts which depict motifs of war at the beginning of 20th and 21st centuries. Images associated both with First and Second World War emphasize the shock of the changing world and lend literary credence to the texts. However, this goal is achieved by different means in the early 20th and the early 21st centuries. In expressionist novels and short stories metaphors of infection are used to describe the decline and the fall of the world of the early 20th century. Compared to that, the literary texts created in the early 21st century do not use metaphors because the experience of the Holocaust presented in the texts is viewed as a non-assimilable event and therefore it should not be translated into metaphors. In addition to the suffering of the Holocaust, the image of the infection in the literary texts of the beginning of the 21st century is only an accompanying description of the events of the Second World War.

Keywords: World War I, World War II, infection, metaphor, description

Образ инфекционного заболевания в чешских литературных текстах в первые десятилетия XX и XXI веков

Резюме

Статья посвящена сравнению дискурсов, характерных для литературных текстов, темой которых являются военные мотивы начала XX и XXI веков. В образах, связанных с Первой и Второй мировыми войнами, делается акцент на проявления шокового состояния, вызванного стремительно меняющимся миром. При чём в этих образах преобладает тенденция к аутентичному представлению пережитого опыта. Вместе с тем убеждение в подлинности происходившего в начале XX и в начале XXI веков происходило разными средствами. В экспрессионистских романах и рассказах используются метафоры болезни для выражения ощущения обрушающегося мира начала XX века. Напротив, литературные тексты, появившиеся в начале XXI века, не используют метафору, потому что опыт холокоста воспринимается как неассимилируемое событие, которое не рекомендуется заменять метафорой. В отличие от страданий холокоста образы болезни в литературных текстах XXI века являются лишь дополнительным описанием событий Второй мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, Вторая мировая война, инфекционное заболевание, метафора, описание

V období výrazných dějinných zlomů nese umění stopy proměny myšlení dané epochy. Literatura samozřejmě není filozofií, která by měla za profesní úkol zkoumat myšlení doby, je ale reprezentací, která ho v sobě implicitně nese a nějakým způsobem se k němu vztahuje. V článku budou reflektovány texty z první a druhé dekády 20. a 21. století, v nichž jsou prezentovány motivy nákazy ve válečném světě. V roce 1918 stejně jako po sametové revoluci v roce 1989 se český národ pokoušel začlenit mezi duchovní a intelektuální centra evropské kultury, což bylo spjato i s přijetím nových uměleckých koncepcí. Motivy války byly v prvních dekádách 20. století reflektovány v expresionistických textech, v českých podmínkách šlo spíše o texty využívající expresionistickou imaginaci. V nich se metaforicky pracuje s obrazy nákazy, které odkazují k nekauzálnosti dění ve světě a ukazují šok, s nímž se musí člověk za války vyrovnávat. Přes zažívanou krizi se subjekt, jehož neschopnost porozumět světu je ukázána na antimimetickém zobrazování, o to pokouší. Jeho hledání smysluplné struktury světa je obtížné, neboť žije v deformované realitě prostoupené sny. Výklad lidského života se ale zdál být i za těchto okolností nezbytný.

V devadesátých letech 20. a na počátku 21. století se v české literatuře etabloval postmoderní román, který si nekladl za cíl reflektovat dění ve společnosti. Zároveň ale svými postupy ovlivnil prózy, v nichž postmoderní prvky nedominovaly (Fialová, 2014, s. 347–384) a které směřovaly „k autenticitě, k bezprostřednímu vyjádření holého existenciálního uplývání“ (Haman, 1995, s. 5) Obdobně jako v postmoderním románu v nich můžeme zaznamenat znejistěný vyprávějí sub-

jekt a jeho vědomí, že nemůže světu porozumět v jednoznačně daném schématu. Takové texty se ale nevzdávaly nároku „zasahovat“ do mimouměleckých oblastí. Do dobového diskurzu totiž vstoupila potřeba reinterpetovat socialistickou i válečnou minulost našeho národa bez vnucovaného ideologického zkreslení. Tuto tendenci demonstruje diskuse o tzv. angažované literatuře tematizující aktuální společenské dění a myšlení, která započala v roce 2002 článkem Miroslava Balaščíka *Literatura a politika (poznámky k tématu)* (Balaščík, 2002, s. 25–27).

Analyzované expresionistické texty z prvních dekád 20. století a prózy s autentizačními prvky prvních dekád 21. století¹ zobrazují člověka, který navzdory pravděpodobnému neúspěchu touží světu porozumět a ovládnout ho. Tuto paralelu člověka počátku 20. a 21. století můžeme vyčíst ze slov Martina C. Putny, který objasnil, že se „v souvislosti s náladami přelomu milénia, s americkým jedenáctým zářím či s vizí i krizí jednotné Evropské unie“ (Putna, 2010, s. 754) vrátil v evropském i americkém prostředí zájem o myšlení Oswalda Spenglera a jeho knihu *Zánik západu* (1918).² Představil v ní dobového člověka jako člověka faustovského, který chce posouvat svět a ovládat ho. „Žít pro něj znamená bojovat, překonávat, prosazovat se.“ (Spengler, 2010, s. 266) Text vzniklý v Německu během první světové války a těsně po ní ale specifikuje, že přes touhu po civilizačním úspěchu a snahu utvářet a uspořádat je Západ předurčen k zániku, soumraku, tmě a smrti.

Proměnu světa spjatou s devalvací hodnot, včetně víry v Boha, poznala evropská společnost již v 19. století ve filosofii Friedricha Nietzscheho či Arthura Schopenhauera. 1. světová válka ji pak ještě víc prohloubila. V této tíze poznání se podle Jindřicha Chalupického ocitli hrdinové Weinerových próz *Litice* (1916) či *Škleb* (1919). Chalupický upozornil na to, že Richard Weiner v souboru povídek *Litice* jako první postihl souvislost mezi válkou a proměnou myšlení člověka počátku dvacátého století. Nese si v sobě dvojníka, který je poznamenán vinou, je zlem, které je jeho nedílnou součástí. (Chalupický, 2013, s. 19–20) Válka je tím zlem, metaforicky pojmenováno – nemocí, kterou si člověk v sobě nese. Vyhroceným příkladem skepse reflektující ztrátu řádu světa je samozřejmě Haškův román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921–1923). Jindřich Chalupický popsal Švejkův svět slovy:

Nic neplatí, žádný systém. Všechny instituce naší společnosti jsou marné. Neplatí rozum, neplatí mravnost. Dobro a zlo, blbost a moudrost, čest a ubohost se už nerozeznávají, není podle čeho. Všecky tabule hodnot se rozpadly. [...] Švejk [...] není než troska starého světa, ubožák, který se sám prohlašuje za blba. A přece právě on a jenom on přináší naději. [...] Má-li se svět zachránit, nezbyvá, než si už nic nepředstírat a začít znova v troskách a z trosek. (Chalupický, 2013, s. 216)

V expresionistických textech odkazují metafory náказы k nekauzálnosti dění ve světě a ukazují šok, s nímž se musí člověk za války vyrovnávat. V nákazě

¹ Haman tyto prózy charakterizuje jako „mimetické fiktivní protějšky antiiluzivní (imaginatívni) prózy“ (Haman, 2003, s. 156).

² Druhý díl knihy vyšel v roce 1923.

ani ve válce nelze rozpoznat logickou příčinu. Nejčastěji se jedná o epidemii tyfu. Obraz nevyčísitelné nemoci podle Susan Sontag nejvíc podléhá metaforizaci. Taková nemoc v sobě implicitně nese záhadu a tajemství. Metafora nákazy je v uměleckých textech rétorickou figurou, která odhaluje řád diskurzu, v němž daný text vznikl. Nákaza je tedy v expresionistických textech tím, co odkrývá proměnu myšlení světa počátku století. V takových uměleckých textech se postavy ocitají mimo parametry dosavadní zkušenosti a jsou zděšeny svou fyzickou proměnou i proměnou svého vlastního chování a myšlení.

Postavy ve Weissově povídkovém souboru *Barák smrti* (1927) ztrácejí lidskou podobu. Člověk je v nich metaforicky zpodobněn jako příkrývka či kukla – „kukly se znepokojily“, (Weiss, 1927, s. 45) nebo jako pryčna – „pryčna odpověděla“. (Ibid., s. 39) Je tedy už neoddělitelný od předmětů, s nimiž koexistuje. Nemocní jsou pojmenováni jako mrtví či mrtvolky. Tento obraz čtenářům přiblížil Jaroslav Durych ve svých beletrizovaných memoárech *Okamžiky z válečných let* (1924): „Duše jejich umřely dříve, než mohla umřítí těla.“ (Durych, 1924, s. 40) Prostory, v nichž se nemocní pohybují, jsou již definitivně spjaty se smrtí, což dobře ilustruje Weissův obraz zajateckého tábora nazvaného táborem smrti. Popisuje ho také jako mrtvolné pařeníště se čpavým výparem „hničících odpadků a řídkých výkalů, v němž se ozývaly skřeky a nářky umírajících.“ (Ibid., s. 129) Postava barona Maxmiliana Danowitze ve Vančurových *Polích orných a válečných* (1925) obdobně přirovnala úplavičnou nemocnici svatého Lazara v Krakově k hrobce a pokoj na smrt nemocných pacientů je v knize popsán slovy: „Horečnatý vzduch plný zápachu úplavičných stolic se pohnul a rozkrýval se tímto příchodem střemhlav, jako by byl mračnem, do něhož zadulo od západu.“ (Vančura, 1925, s. 187)

Náraz člověka na abnormální zkušenost je zobrazován i v jeho duševní proměně. Ve Weissově souboru povídek *Barák smrti* jsou představeni nakažení vojáci, jejichž bezmoc je nakonec dovede k šílenství – „u stropu blázni vřeští a šplhají v trámech, jako opice.“ (Weiss, 1927, s. 29) V povídce *Horečka* se jedna z postav ptá: „Jak se to stalo, pro boha, že klesl tak hluboko, na samé dno života, odkud uniknouti lze snad jedině smrtí?“ (Ibid., s. 65) I postavy, které jen krátkou chvílí prožijí s nakaženými a umírajícími, nejsou schopny tuto zkušenost unést a ze šoku umírají či zešílí, jak dokládá autorova povídka *Generál*. Postava Josefa Vileše ve Weissově povídce *Horečka* nepoznává skutečnost, mísí se jí se sny v horečnatých stavech. „Hranice času a prostoru se propadly v jeho hlavě, jiný svět, nespoutaný časem a hmotou, vířil mu mozkem.“ (Ibid., s. 67)

[Domnívá se, že se ocitl] v nádherném sále, plném zrcadel a žárovek. Hrála hudba, viděl bělostné hedvábní tanečnice, jak se tře měkce a mazlivě o černé úbory mužů. Viděl pod látkami nahá těla [...] A pod nahotou viděl přesně obsah těchto křepčících bytostí, čím jsou naplněny od hlavy až do nohy. Viděl jejich kostry, obalené masem, protkaným nervy a žilami. (Ibid., s. 68)

Blouznivé stavy vnášejí do poetiky expresionistických textů fantastické motivy, které odkazují k prolomení racionálního vidění světa a k vyjádření nejis-

toty o pevném tvaru skutečnosti. (Papoušek, 2004, s. 172) Ve Weissově románu *Dům o tisíci patrech* (1929) pak blouznivé stavy Petra Broka vytvoří celý obraz prezentovaného světa, v němž hrdina bojuje proti despotickeému Mullerovi. Výše zmíněný citát odkazuje k tomu, že postava Josefa Vileše vidí v průřvě mezi reálným a fantaskním světem možná i pravdivěji. Metafora se stává tím, co zdánlivě paradoxně může příběh autentizovat. Tam, kde pro nepopsatelnou, reálným zkušenostem se vymykající skutečnost nestačí slova, nastupuje metafora. Jak uvádí Donald Davidson ve studii *What Metaphors Mean* (1978), podstatou metafory je to, že nemá (reálný) protějšek, na něž by mohla být převedena. Proto také metafora nemůže být parafrázována, protože není, co by bylo parafrázováno. Metafora podle Davidsona nemá zcela určitý význam, ale působí na čtenáře speciálními „efekty“. Nelze tedy jednoznačně popsat, co přesně metafora znamená, ale lze ji prožít a v prožitku jí svým způsobem i porozumět.

Jako metaforu války spjatou s nemocí čteme i Durychovu povídku *Dítě* (1919), kterou autor napsal v roce 1917 v zajateckém táboře v Mostu na Litavou, kde působil jako vojenský lékař. Obdobně jako ve Weissově románu *Dům o tisíci patrech* se setkáváme s obrazem skutečnosti, který popírá mimezi. Na rozdíl od Weisse však Durych nevysvětluje, jak je možné, že se postava ocitá v tomto nereálném či snovém světě. Daný svět se nepředstavuje jako halucinace či surreální vize, dítě je do světa monster rovnou vrženo.

Zdálo se, že byli celí ze suché hlíny, která se mohla každou chvílí rozpadnouti. [...] Otvírali ústa, ale poněvadž jejich ústa byla také ucpana prachem, byli němí, jen jejich dech ostře sípal, když se domlouvali posuňky. [...], i ústa byla spálena, takže jejich tváře byly mrtvé. (Durych, 1919, s. 177–178)

Jestliže Weiss popisuje v *Baráku smrti* tyfovou nákazu jako „neviditelná semínka nákazy, [která] prolínala stěny baráků“ (Weiss, 1927, s. 7) a proměňovala svět ve zkázu, obdobně popisuje Durych jako zdroj proměny světa vápenný prach, který pronikne do očí, úst, nosu člověka, přivodí dítěti horečku, postupně lidi umrtvuje, ale nevysvobodí je ani ve smrti. Proměna myšlení člověka je v této povídce zobrazována tragičtěji než ve Weissových textech, neboť dítě se nevzpouzí proti své nové existenci, pragmaticky ji přijme a posune svůj hodnotový systém. Jediné z těchto monster má v sobě nejvíce života, a proto dokáže okrádat ostatní a celý tento nestvůrný kraj se nakonec stane jeho majetkem.

Z představených ukázek je patrné, že zobrazené destrukce světa měly být apelem, jenž by prostřednictvím negativních obrazů mohl vést k rekonstrukci světa. Proto se v nich odkazovalo k obrazům kolektivů či celé společnosti.

Motiv nemoci spjatý s válečnou zkušeností se v literatuře přirozeně objevuje znovu v románech druhé poloviny 20. století. Tehdy už nákaza není symbolem šoku z proměněné skutečnosti, protože totální destrukci světa přinesly samy válečné útrapy a holokaust. Zobrazovaná nákaza tedy obvykle není představována metaforickými obrazy, ale je součástí komplexní deskripce utrpení za války, a tedy „pouze“ dokresluje tíži mezní situace jednotlivce v existenciálně oriento-

vaných textech, nebo naopak morální sílu postavy budovatele socialistické společnosti podle toho, jak který dobový diskurz druhé poloviny 20. století utvářel svoji „řeč“. Ačkoli se na počátku devadesátých let diskutovalo o tom, že literatura už nemá suplovat politiku a Jiří Kratochvíl tehdy napsal, že již odzvonilo „tónu explicitně angažovanému“ (Kratochvíl, 1993, s. 1), nabývá na významu v české literatuře devadesátých let a na počátku 21. století próza s autentizačními prvky, která reflektuje dobovou nutnost vyrovnat se s dějinami socialistickými i válečnými, a s ní se vrací i obrazy nákazy. Ač odlišnými způsoby, na počátku 20. století prostřednictvím expresionistické metaforizace a na počátku 21. století za pomoci přímého pojmenování reality, se nákaza pojí s obrazy války a utrpení a v obou periodách mají tyto obrazy přinést čtenáři ponaučení. V textech na počátku 21. století metaforizace nemoci, obdobně jako už v textech po roce 1945, ustoupila do pozadí. Není jí už třeba, hrůza je vyslovená samotnými obrazy holokaustu. Navíc poválečné myšlení směřovalo k tomu, aby holokaust nebyl zpochybňován, nebyl převáděn na imaginární obrazy, jejichž věrohodnost by tak mohla být popírána. Zobrazovaná nákaza je pak tedy už jen drobným přívěskem této proměny světa. Je naopak něčím známým a srozumitelným.

Tato tendence se projevila už v devadesátých letech 20. století. Jak ukazuje Zdeněk Šmíd v románu *Cejch* (1992), epidemie či válka je jednou z ran, která lidstvo provází po staletí. V románu je to znázorněno na příkladu rodu Smolařů-Schmelzerů usídleném v Krušných horách. Historie česko-německého soužití je představována na „malých dějinách“ konkrétního rodu, jímž se odkazuje k vědomí, že historie „se děje“ v každodennosti jednotlivců, která sice znamená neustálý zápas o přežití, ale zároveň se tímto zápasem utváří identita rodu i jednotlivce. Epidemie je jednou z takových ran, která život doprovází.

Umírali na neštěstí všeho druhu, na nemoci a na nikde jinde nevidanou bídu, jeden čas jedli jen spařenou trávu a kopřivy, jindy vařili lesní kůru s jehličím, a pořád neodcházeli, měli tady přece svoje chalupy, které každou chvíli shořely, ale oni vždycky postavili nové a každou tou novou stavbou se připoutávali ke krajině, jež je zabíjela, víc a víc. (Šmíd, 1992, s. 23)

Obdobně s obrazem nákazy pracuje i Alena Mornštajnová v románu *Hana* (2017). Poválečná epidemie tyfu je kromě holocaustu další ranou, která představovaný rod zasáhla. I v tomto románu střídá jedno utrpení druhé a obdobně se rovněž dokresluje každodenní „vydobývání“ existence, jejíž součástí je naučit se porozumět sobě i druhým a přijmout devizy, které tato sounáležitost rodu přináší. V příběhu se to podařilo malé Míře, které po epidemii zůstala jen teta Hana psychicky zničená prožitkem holocaustu. Jejich vzájemné porozumění ztrátám, které obě protagonistky utrpěly, nakonec vede k obnovení rodu. Obrazy nákazy dokreslující utrpení obětí můžeme nalézt i v románu Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009), v němž je česko-německá dívka spolu s dalšími Němci vyhnána z Brna a ve sběrném táboře se setkává s lidmi nakaženými úplavicí. Vyhnání, nemoc či smrt, sexuální násilí na ženách, bití, hlad a žízeň – to vše je na jejich těžké cestě provází.

Vedle románů s autentizačními prvky můžeme motiv náказы zaznamenat v prvních dekádách 21. století i v próze imaginativní a postmoderní. V tomto typu prózy se ale objevuje spíše ojediněle, neboť jeho primární funkcí nebyla reflexe společenského dění. Z postmoderních textů, v nichž je zprostředkována válečná zkušenost a zároveň se s ní spojuje i motiv náказы, je možné uvést román Jiřího Kratochvila *Uprostřed noci zpěv* (1992). Postava Petra si patrně vyfabulovala nebo v choré mysli utvořila obraz života své rodiny, konkrétně i události z jejího dětství v padesátých letech při rekonvalescenci žloutenky. Petrovy prožitky padesátých let, stejně jako válečné, mohou i nemusí vyznívat věrohodně. Vypravěč tak odhaluje, že totalita nacistická a socialistická je do jisté míry shodná s absurdními hrůzami, které si subjekt „jen“ představuje. Přes Kratochvilův postoj, že imaginativní, resp. postmoderní próza nesměřuje k institucionalizované reflexi společenského dění, se zdá, že i tento typ prózy, stejně jako próza autentická, odkrývá dobové myšlení směřujících k touze po rekonstrukci světa.

Téma války a obrazy náказы jsou v próze v prvních dekádách 21. století spjaté s individuálními příběhy jednotlivců či konkrétního rodu, ne už s obrazy kolektivů jako v expresionistické próze. Tendence k individualizaci válečného příběhu se v české literatuře objevuje od druhé poloviny padesátých let, kdy byla pocíťována touha sblížit literaturu se skutečností. Tehdy se začíná česká literatura obracet od ideologických konstrukcí socialistického člověka k subjektivnímu pohledu na svět. Právě oblast prózy s válečnou tematikou se i v socialistickém Československu stala polem, kde bylo možné se soustředit na slabé hrdiny, kteří hledají jakýkoli smysl života. Přes vnitřní dramata postav se otevřela cesta k autentizaci literárního příběhu. Nebyla ale pro českou literaturu nijak jednoduchá, protože až do roku 1989 soupeřila s ideologizací postav a autentizace se dostávala ke slovu pouze tehdy, když se dařilo, derridovsky řečeno, pod přeškrtnutou historií vítězů odkrývat a číst dějiny jejích obětí.

Závěrem je možno říci, že ačkoli obrazy náказы spjaté s první i s druhou světovou válkou nesou stejný sémantický potenciál, tedy že prožitá hrůza se už nesmí opakovat, a spějí k autentizaci tohoto prožitku, je tato autentizace vytvořena v prvních dekádách 20. a 21. století odlišnými prostředky. Expresionistické metafory nemoci odkazují k nemožnosti začlenit jedince do reality, neboť svět se před jeho očima zřítí. Druhá světová válka přinesla tragickou událost holocaustu, o němž bylo třeba svědčit, neboť je neasimilovatelnou událostí, která nemůže a vlastně ani nesmí být pro svou dehumanizaci pochopena. (Ben-Naftali, M., Derrida, J., 2000; Petříček, 2018) Filozofie inspirovaná dekonstrukcí si uvědomuje tuto nesdělitelnost události, její porozumění tak může být jen neustále „odsouváno“, ale ne zcela pochopeno a přijato. Vedle těchto obrazů „dna“ lidské existence jsou pak obrazy náказы v literárních textech počátku 21. století již jen doprovodnou deskripcí událostí 2. světové války, neboť obrazy nemoci jsou oproti holocaustu už známé a představitelné.

Bibliografie

- Balaščík, M. (2002). Literatura a politika (poznámky k tématu), *Dokořán. Bulletin obce spisovatelů*, 6 (22), s. 25–27.
- Ben-Naftali, M., Derrida, J. (2000), *An Interview With Professor Jacques Derrida*, The Multimedia CD, Eclipse Of Humanity, Yad Vashem, Jerusalem, <http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203851.pdf>, 18.5.2022.
- Davidson, D. (1978). What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*, 1 (5), s. 31–47. DOI: 10.1086/447971.
- Durych, J. (1919). Dítě. In: J. Deml, *Štěpěje*, 6 (s. 175–180). Tasov: Jakub Deml.
- Durych, J. (1924). *Okamžiky z válečných let*. Praha: Rozmach.
- Fialová, A. (ed.). (2014). *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekadý jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- Haman, A. (1995). Česká beletrie 1990–95. *Literární noviny*, 6 (21), s. 4–5.
- Haman, A. (2003). Postmoderna v české próze 1990–2000. In: A. Haman, *Literatura v průsečíku pohledů: teorie, historie, kritika* (s. 147–156). Praha: ARSCI.
- Chalupecký, J. (2013). *Expresionisté: Richard Weiner, Jakub Deml, Ladislav Klíma, podivný Hašek*. Praha: Torst.
- Kratochvíl, J. (1993). Česká literatura a politika. *Tvar*, 27–28 (4), s. 1.
- Kratochvíl, J. (1992). *Uprostřed noci zpěv*. Brno: Atlantis.
- Mornštajnová, A. (2017). *Hana*. Brno: Host.
- Papoušek, V. (2004). *Existencialisté: existenciální fenomény v české próze dvacátého století*. Praha: Torst.
- Petříček, M. (2018). *Filosofie en noir*. Praha: Karolinum.
- Putna, M.C. (2010). Zánik Západu jakožto heslo, svědectví o době a kniha na průsečíku. In: O. Spengler, *Zánik Západu: obrysy morfologie světových dějin* (s. 733–758). Praha: Academia.
- Sontag, S. (1978). *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Spengler, O. (2010). *Zánik Západu: obrysy morfologie světových dějin*. Praha: Academia.
- Šmíd, Z. (1992). *Cejch*. Praha: Knižní klub.
- Tučková, K. (2009). *Vyhánění Gerty Schnirch*. Brno: Host.
- Vančura, V. (1925). *Pole orná a válečná*. Praha: Odeon.
- Weiner, R. (1916). *Lítice: povídky o vojně*. Praha: Fr. Borový.
- Weiner, R. (1919). *Škleb: příběhy*. Praha: Alois Srdce.
- Weiss, J. (1927). *Barák smrti*. Praha: Volná myšlenka československá.
- Weiss, J. (1958). *Dům o tisíci patrech*. Praha: Československý spisovatel.